

ЦЕРКОВНО-КРАЄЗНАВЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРАВОСЛАВНИХ БРАТСТВ ЛІВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ

У статті досліджено проблему впливу православних братств Лівобережної України на розвиток місцевих церковно-історичних досліджень у 1864 – 1917 рр. Акцентовано увагу на регіональних особливостях діяльності братських організацій.

The problem of influence of the brotherhoods of Left bank Ukraine on regional ethnography studies in 1864 – 1917 yy. is analyzed in the article. The attention is paid to regional peculiarities of the brotherhoods' activity.

8 травня 1864 р. Святійшим Синодом за схвалення імператора Олександра II опубліковано "Основні правила для заснування православних церковних братств" [20]. Основною метою братств визначалася реалізація місіонерської, релігійно-просвітницької, а також благодійницької функцій, складовою останньої були церковно-краєзнавчі дослідження. У цьому аспекті діяльність братств була частиною того краєзнавчого руху, що в другій половині XIX – на початку XX ст. ст. переживав своє піднесення і включав виникнення історичних товариств, архівних комісій, музеїв, видання збірників документів та численних досліджень тощо.

Відповідно метою даної статті являється вивчення ролі православних братств, зокрема, братських організацій Лівобережної України у проведенні церковно-краєзнавчих студій.

Джерельною базою для дослідження даної проблеми є, в першу чергу, щорічні звіти братств та інформація про їх діяльність, що розміщена в періодичних єпархіальних виданнях. Крім того історію цього питання частково висвітлено в публікаціях таких науковців як О. Делія [3], О. Гейда, [2] О. Коваленко, В. Малинєвська [10], О. Тарасенко [19]. Статті цих учених присвячено регіональним аспектам церковно-краєзнавчої діяльності братств.

Важливу роль у проведенні церковно-краєзнавчих досліджень на Полтавщині на початку XX ст. відіграло Полтавське Свято-Макаріївське єпархіальне братство. За статутом від 7 лютого 1890 р. воно повинно було турбуватись про поширення знань "... про події історичного життя православної російської церкви" [23, с. 119].

Так, наприклад, діяльність братчиків виявилась у підготовці до друку "Переяславсько-Полтавського патерика". Справа створення "Патерика" розпочалася 22 листопада 1912 р. на засіданні ради братства з пропозиції Назарія, архієпископа Полтавського та Переяславського. Планувалося, що до "Патерика" ввійдуть життєписи угодників Божих, уродженців чи жителів Полтавської єпархії. Серед них: святий Єфрем, єпископ Переяславський, священномученик князь Борис, святий преподобномученик Макарій Переяславський, святий Патріарх Афанасій, лубенський чудотворець Паталарій, святий Іоасаф Горленко, єпископ Білгородський, святий Дмитро Ростовський, Паїсій Величковський, уродженець м. Полтави, Паїсій, подвижник Києво-Печерський, уродженець м. Лубен тощо [12, с. 2030].

Була створена комісія по виданню "Патерика", членами якої були обрані протоієреї – Г. Лісовський, С. Четвериков та член Полтавської вченої архівної комісії А. Мальцев [13, с. 1532].

Початок справи утворення "Патерика" відноситься до 1913 р. На засіданні 27 травня з приводу складення "Патерика" постановлено: "...Патерик має задовольняти потребам освіченого читача та простого народу, тому має бути загальнодоступним для читання, але складеним ґрунтовно та повчально..." [14, с. 2584 – 2585]. До життя святого додавався тропарь або молитва старослов'янською, з перекладом чи коротким поясненням

російською. Вступ до "Патерика" містив відомості про місцевих святих, ікони та інші святині. Збиранням цієї інформації займався викладач полтавської семінарії В. Терлецький [14, с. 2585]. Інші автори займались пошуком матеріалу для першої та другої частин "Патерика". Перша частина мала містити інформацію про життя прославлених святих, інша – щодо святих не внесених до місцевого пантеону.

Із метою ознайомлення з першоджерелами деякі укладачі "Патерика" були відряджені в різні місцевості Росії: протоієрей С. Четвериков для ознайомлення з рукописами про Паїсія Величковського до Санкт-Петербурга, в Бессарабію та Молдову; Н. Вишневський для пошуку та ознайомлення з першоджерелами про святих Амвросія Серебрянникова до Санкт-Петербурга, Новгорода; священник Ф. Булдовський відряджений до Харкова для роботи в архіві Харківської духовної консисторії по створенню біографії архієпископа Мелентія Леонтовича тощо [там само].

Братством були виділені значні кошти на збір матеріалів для видання "Патерика". Так у 1912 р. Я. Ільминському видано 1000 руб. для поїздки на батьківщину святих Афанасія [12, с. 2031], у 1914 р. він отримав ще 300 руб. з братської казни для друку дослідження, присвяченому А. Патерлаю. Невдовзі, 1914 р. у Полтаві був оприлюднений нарис краєзнавця "Святитель Христов Афанасій сидячий, Лубенський чудотворець" [3, с. 36].

Рада Братства взаємодіяла з різними організаціями та приватними особами з приводу надсилання рукописів та видань, необхідних для укладачів "Патерика". На запит Комісії, зокрема, відгукнулася Московська контора Святійшого Синоду, Віленська комісія для розбору та видання давніх актів, Санкт-Петербурзька імператорська духовна академія тощо [14, с. 2585].

19 лютого 1915 р. головування в Комісії по виданню "Патерика" прийняв на себе новий Полтавський та Переяславський преосвященний Неофіт. Того ж року був готовий до випуску перший том "Патерика". Про друк 4000 примірників якого Комісія уклала договір із фото-літо-типографією С. Кульженко в м. Києві вартістю майже у 5000 тис. руб. [15, с. 326 – 327].

Крім того Полтавське Свято-Макаріївське єпархіальне братство розповсюджувало інформацію про святині Полтавської єпархії серед широкого загалу. У 1912 р. постановою Ради братства надруковано 1500 примірників історичного нариса присвяченого Горбанівській іконі Богородиці. Нарис був написаний полтавським протоієреєм Ф. Лазурським [3, с. 37].

Разом із тим Братством організовувались богословські читання. Їх програми публікувались у "Полтавському віснику", "Полтавському голосі", "Полтавських єпархіальних відомостях". Читання відбувались у приміщенні Маріїнської жіночої гімназії м. Полтави. До програми читань були включені доповіді Я. Ільминського, присвячені постаті А. Патерлая. Також головою Ради братства Г. Лісовським була підготовлена доповідь з життєписом переяславського чудотворця Макарія [3, с. 37].

Одним із найбільших братств Чернігівської єпархії було єпархіальне Братство святого Михаїла, князя Чернігівського засноване 11 серпня 1888 р. За першим статутом його функції обмежувались місіонерською діяльністю [21, с. 249]. У 1891 р. до статуту було внесено ряд доповнень, згідно з якими Братство поширювало свою діяльність на релігійно-виховну та просвітницьку сфери [17, с. 4].

Серед членів Братства були діячі церковно-краєзнавчого руху – ректори семінарії М. Марков, І. Галахов та В. Сокольський, викладачі І. Лебедев, А. Шестериков, Н. Славін, Л. Покровський, В. Острогорський, священники О. Єфимов, А. Тупилов, І. Кибальчич, Т. Стефановський, С. Шугаєвський, Ф. Васютинський, І. Платонов, законоучитель гімназії А. Величковський, учитель жіночого єпархіального училища М. Доброгаєв, настоятелі більшості монастирів єпархії. Почесними членами були відомі дослідники церковної старовини Г. Милорадович та М. Бережков.

Протягом 1891 – 1894 рр. у рамках підготовки та святкування 900-річчя заснування Чернігівської єпархії коштом Братства були оновлені старовинні печери у Чернігові та Любечі, споруджена дерев'яна каплиця на місці хрещення мешканців Чернігова в урочищі Святе. Також Братство сприяло ремонту Спаського і Борисоглібського соборів та Іллінської церкви. На території Єлецького монастиря встановлено хрест на місці престолу Петропавлівського храму, а з 1892 р. у келії Ф. Углицького та Д. Туптала почала діяти постійна виставка реліквій, що належали цим церковним діячам [4, с. 117 – 120]. За пропозицією єпископа Сергія був проведений огляд фрескового розпису Успенського собору Єлецького монастиря та археологічні дослідження печер. Для обстеження запросили членів Церковно-археологічного товариства при Київській духовній академії, протоієрея Софійського собору П. Лебединцева та професора Київського університету В. Прахова, які підготували опис підземних споруд Єлецького та Троїцько-Іллінського монастирів [2, с. 47].

Завдяки наполегливим клопотанням єпископа Сергія у березні 1893 р. до Чернігова були передані ковчег із часткою мощей святого Дмитра Ростовського, ікона з його зображенням, а також копії деяких документів, що зберігалися в Єлецькому монастирі [4, с. 59 – 60].

До ювілею єпархії Братство видало брошури чернігівського єпископа Сергія "Початок християнства в Чернігівській області", "Про святих та святині Чернігівські", "Про деякі пам'ятки з місцевої історії", а також низку збірників, історичних нарисів про чернігівських святих, чудотворні ікони, видатних церковних діячів. Зусиллями членів братства, місцевого духовенства та викладачів семінарії, був здійснений опис ризниць та бібліотек чернігівських Спасо-Преображенського та Борисоглібського соборів, Єлецького і Троїцько-Іллінського монастирів, а також архіву Чернігівської духовної консисторії [2, с. 47]. Членами Братства П. Соболевим, Н. Славніним, М. Доброгаєвим, І. Платоновим, І. Листовським були підготовлені дослідження, присвячені видатним чернігівським ієрархам Л. Барановичу, І. Максимовичу, М. Десницькому, В. Смирному, Ф. Гумілевському. Видано дослідження І. Платонова з історії чернігівських Спасо-Преображенського та Борисоглібського соборів. Крім того Братство влаштувало у Спаському соборі 15 лекцій з церковної історії Чернігівщини [2, с. 47].

На цьому діяльність Братства по вивченню церковної історії краю не обмежилась. Так у 1899 р. Рада Братства за ініціативи викладача семінарії Д. Скворцова ухвалила "простити духовну конститорію наказати отцям благочинним доставити відомості про розкол та

сектантство в їх округах, на основі розробленої програми" [2, с. 47]. На підставі зібраних таким чином відомостей було впорядковане "Історико-статистичний огляд сучасного старообрядницького розколу в чернігівській єпархії" [18]. Матеріали "Огляду" містять багато цінної інформації з історії розколу та сектантських рухів на Чернігівщині.

Важливим етапом життя Братства Святого Михаїла, князя Чернігівського стало відкриття 14 жовтня 1906 р. Чернігівської церковно-археологічної комісії (згодом Чернігівське церковно-археологічне товариство) при Чернігівському єпархіальному давньосховищі [7, с. 35]. У різний час членами Комісії були: покровитель Давньосховища преосвященний Василій, єпископ Чернігівський та Ніжинський, голова Комісії доглядач Чернігівського чоловічого духовного училища М. Доброгаєв, незмінний член Комісії ректор Чернігівської духовної семінарії протоієрей В. Сокольський, завідувач Давньосховищем викладач Чернігівської духовної семінарії В. Дроздов, а також інші авторитетні дослідники церковних старожитностей як К. Капрінський та О. Єфимов тощо. [5, с. 98-99].

Приміщенням для експонатів Давньосховища став новозбудований Чернігівський єпархіальний дім імені Миколи II. Там розміщувалось до 4000 предметів старовини, які збирались під час поїздок церквами та монастирями єпархії членами Комісії. Чернігівське Давньосховище містило велику колекцію давнього живопису; мало цінні церковні блюда XIV та XV ст. ст.; колекцію натільних хрестиків всіх періодів, починаючи з Володимира Великого; та великий відділ українських вишивок. Відбувся обмін колекціями старовинних зібрань із Губернською Архівною Комісією, яка передала ряд експонатів до Чернігова [7, с. 35].

Чернігівське Давньосховище брало участь в облаштуванні церковно-історичного відділу на виставці XIV-го Археологічного З'їзду та ініціювало збирання в Чернігівській єпархії пожертв на потерби розвитку археологічних досліджень в регіоні [там само].

Працівники Комісії організували ряд експедицій з метою дослідження церковно-історичних пам'яток Чернігівщини. Однак без створення розгалуженої структурованої організації повною мірою функції Комісії виконати було дуже складно. Тому 1914 р., з метою підвищення ефективності роботи Комісії, виникла ідея заснування археологічних комітетів у повітах єпархії та запровадження інституту "довіrenих осіб" комісії, які б не тільки доглядали за станом пам'яток, але й брали участь в експедиціях і розвідках [5, с. 108]. Проте на заваді втіленню цього задуму стала складна політична ситуація, викликана триваючою світовою війною, тому відкрити мережу місцевих осередків комісії не вдалося.

На засіданнях комісії, що відбувалися зазвичай щокварталу, крім інформаційних повідомлень заслуговувалися наукові доповіді. Значний інтерес становили, зокрема, студії В. Дроздова "Лялицький палац графа В. П. Завадовського" [5, с. 100], М. Дорогаєва "Заповіт С. Яворського", П. Дорошенка "Старовинні синодики роду Дорошенків" тощо [10, с. 289].

Зусиллями Давньосховища придбано за 65000 руб. та реставровано давній Ляличський палац графа В. Завадовського, який на роки війни пристосовано для потреб шпиталю [7, с. 35].

Також Чернігівським давньосховищем підготовлено й видано до друку два випуски "Збірника Чернігівського Єпархіального Давньосховища". Перший з них (1908 р.) містив каталог частини колекцій, а також кілька статей про пам'ятки культової архітектури. Другий випуск "Збірника" (1916 р.) був повністю присвячений чернігівсь-

кому архієпископу початку XVIII ст., письменнику і меценату Іоанну Максимовичу [10, с. 289]. Крім того побачили світ дослідження "Картини церковного життя Чернігівської єпархії з дев'яти століть її історії" та "Про централізацію церковно-археологічних установ" [7, с. 35]. У 1917 р. Церковно-археологічна комісія видала цікаву книгу С. Гатцука "Архів Борщових: Досвід використання фамільних паперів". Готувалося до друку, але так і не вийшло дослідження Д. Бочкова "Розпис книг Чернігівського друку" [10, с. 289].

Одним із напрямків діяльності Комісії було спостереження за охороною та підтримання у належному стані пам'яток церковної старовини, переписка зі вченими архівними та церковно-археологічними комісіями.

Після жовтневих подій 1917 р. Чернігівська церковно-археологічна комісія припинила своє існування, однак Чернігівське єпархіальне сховище старожитностей продовжувало функціонувати під назвою "5-го Радянського музею" [10, с. 290].

Крім того у 1916 р. при Братстві створений Чернігівський єпархіальний місіонерський музей, у якому знаходились писемні та речові пам'ятки, що стосувалися життя, побуту та догматів віровчення розкольників та неправославних релігійних громад Чернігівщини (протестантів, католиків, іудеїв та мусульман) [2, с. 48]. На жаль, жодного опису колекцій не збереглося, а експонати були знищені під час революції 1917 – 1921 рр.

При Братстві діяв Комітет по влаштуванню читань для народу, який очолював знавець церковної історії кафедральний протоієрей О. Єфимов. Представники духовенства, викладачі духовних навчальних закладів, студенти старших курсів семінарії виступали з лекціями з місцевої церковної історії, причому деякі з них були надруковані у вигляді листівок окремим тиражем. У 1914 р. цей Комітет було реорганізовано у Чернігівське релігійно-філософське товариство. Його статут ставив за мету діяльності товариства наступне: "... розкривати погляди та помилки релігійні та антиморальні та сприяти проведенню в свідомість суспільства Чернігівської єпархії істинних ідей православно-християнської віри та моральності..." [22, с. 77].

У 1911 р. при Братстві створено Комітет для нагляду за іконописом, функції якого полягали у контролі за дотриманням православного канону, розповсюдженні спеціальної літератури з іконопису, створенні майстерень і проведенні професійної реставрації стінопису та стародавніх ікон у храмах єпархії [2, с. 48].

У 1916 р. Братством святого Михаїла, князя Чернігівського завершена робота зі складання історико-статистичного опису церков та приходів єпархії. Ініціативу створення цього опису взяла на себе Рада Братства, члени якої вирішили зібрати потрібні відомості шляхом розповсюдження анкет через приходські братства та їх голів. Із цією метою Радою Братства складена та 5 липня 1914 р. затверджена на засіданні членів Братства "відомість" із питаннями до неї [6, с. 76]. Усі питання анкети були розділені на 6 головних розділів, які, відповідно, поділялись на пункти: "... I) відомості про храм та святині приходу; II) про самий прихід; III) про причт; IV) діяльність Братства св. Михаїла, князя Чернігівського; V) приходська місія; VI) діяльність церковно-приходського опікуництва..." [8, с. 1].

Окрім того Братство святого Михаїла, князя Чернігівського друкувало результати своїх церковно-краєзнавчих досліджень у часописах "Чернігівські єпархіальні відомості", "Віра і життя", газеті "Чернігівський церковно-громадський вісник".

Історія виникнення братських організацій на Слобожанщині сягає другої половини XVII ст., коли переселе-

нці із Задніпрянщини принесли з собою традиції церковних братств. Новоутворені братства не ставили перед собою таких широких цілей як Правобережні, де вони стали головною твердиною православної віри та української народності [1, с. 382]. У Слобідській Україні, в тому числі у Харкові, братства діяли в межах церковного приходу як релігійно-благодійні та просвітницькі організації. Д. Багалій та Д. Міллер відзначають, що протягом XVII – XVIII ст. ст. на Слобожанщині існувало щонайменше 6 братств, причому 2 з них мали свої шпитали [1, с. 385].

Після відродження ідеї братського руху в другій половині XIX ст., Харківська губернія також долучилася до творення нових організацій. Зокрема, 31 грудня 1903 р. єпархіальним преосвященним Арсенієм затверджено статут Харківського єпархіального релігійно-просвітницького братства Озерянської Божої Матері [9, с. 2]. До складу релігійно-просвітницької діяльності братства входила місіонерська (протисектантська та протирозкольниківська), а в перспективі – благодійницька діяльність [24, с. 11], яка поширювалася разом із розвитком Братства.

Для прикладу, одним із напрямків діяльності Братства було проведення релігійно-просвітницьких читань. Вони, у першу чергу, містили повідомлення із церковної та вітчизняної історії, а вже потім – статті релігійно-морального та побутового характеру [11, с. 129].

Крім того Рада братства Озерянської ікони Божої Матері з 1908 р. щорічно видавала "Південно-руський церковно-народний Календар". Він розповсюджувався через акційних по приходах єпархії та був покликаний "...протидіяти антирелігійній та антидержавній пропаганді..." [16, с. 103].

Матеріал "Календаря" було структуровано за розділами: 1) релігійно-моральний; 2) історичний; 3) народної освіти; 4) медицини; 5) сільського господарства; 6) інше [16, с. 104]. В історичному розділі вміщувалися повідомлення з російської історії, історії краю, церковної історії. Крім того у "Календарі" розміщувалися православний місяцеслов, астрономічні дані, інформація про податки та збори, зразки різної правової документації, відомості про місцеві пошту, телеграф, залізницю, адрес-календар м. Харкова тощо [там само].

Таким чином, хоча церковно-краєзнавчий напрямок, як складова благодійницької діяльності братств Лівобережжя розгорнувся лише в 1890 – 1910-х рр., фінансувався переважно за субсидіарним принципом та не мав пріоритетного значення. Проте результатами підтримки церковно-історичних досліджень братчиками Лівобережної України стало збирання, вивчення та збереження численних пам'яток церковної старовини, видання багатьох наукових розвідок.

Варто також відзначити регіональну специфіку даного питання, яка полягала у нерівнозначному впливові лівобережних братств на стан розвитку місцевих краєзнавчих студій. Так єпархіальні братства Полтавської та Чернігівської губерній розгорнули більш об'ємну діяльність порівняно з Харківськими братствами. Мається на увазі проведення таких широкомасштабних досліджень, як створення Полтавським Свято-Макаріївським братством "Переславсько-Полтавського патерика", заходи Чернігівського братства святого Михаїла, приурочені до відзначення 900-річчя Чернігівської губернії, діяльність підпорядкованої йому Чернігівської церковно-археологічної комісії (згодом Чернігівське церковно-археологічне товариство) при Чернігівському єпархіальному давньосховищі, впорядкування "Історико-статистичного огляду сучасного старообрядницького розколу в Чернігівській єпархії" тощо.

Перспективами подальших досліджень є розширення тематики питання за рахунок висвітлення просвітницького, місіонерського та благодійницького напрямів функціонування братств.

1. Багалей Д., Миллер Д. История города Харькова за 250 лет его существования (1655 – 1905). Ист. монография. – Т. I. – Репринт. изд. – Харьков, 1993. – 572 с. 2. Гейда О. Благодійна діяльність Братства святого Михаїла, князя Чернігівського у сфері церковно-краєзнавчих досліджень // Скарбниця української культури: Збірник наукових праць. – Вип. 8. – Чернівці, 2007. – С. 46-49. 3. Делія О. Внесок Полтавського Свято-Макаріївського єпархіального братства у розвиток церковно-історичних краєзнавчих досліджень на Полтавщині у другій половині XIX – на початку XX ст. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/6452/1/11.pdf> 4. Добровольский П. Черниговский Елецкий Успенский мужской монастырь. – Чернигов: Типография губернского земства, 1900. – 150 с. 5. Жизнь и деятельность Братства св. Михаила, князя Черниговского за 1914 год // Черниговский церковно-общественный вестник. – Чернівці: Типография Братства св. Михаила, князя Черниговского, 1915. – 142 с. 6. Жизнь и деятельность Братства Святого Михаила, князя Черниговского в 1915 году // Черниговский церковно-общественный вестник. – 1916. – Часть неофициальная. – № 19-20. – С. 57-78. 7. Здравомыслов К. Сведения о существующих в епархиях церковно-археологических учреждений и консисторских архивах. – Петроград, 1917. – Тип. Главного Управления Уделов. – 36 с. 8. Историко-Статистическое описание церквей и приходов епархии // Черниговский церковно-общественный вестник. – 1915. – Часть неофициальная. – № 20. – С. 1-3. 9. История возникновения религиозно-просветительного братства в г. Харькове // Харьковские Губернские Ведомости. – 1904. – 25 января. – С. 2. 10. Коваленко О., Малиневська В. Чернігівська церковно-археологічна комісія та її внесок у розвиток історичного краєзнавства // VI Всеукраїнська наукова конференція з історичного краєзнавства. – Луцьк, 1993. – С. 289 – 290. 11. Открытие отделения Харьковского Епархиального религиозно-просветительного Братства Озерянской Божией Матери в слободе Беловодске, Старобельского уезда, Харьковской епархии // Вера и разум. – 1912. – № 1. – С. 127 – 130. 12. Отчет о состоянии и деятельности Полтавского Епархиального Свято-Макарьевского Братства за 1912 год // Полтавские Епархиальные Ведомости. – 1913. – Часть официальная. – № 29. – С. 2018 – 2050. 13. Отчет о состоянии и деятельности Полтавского Епархиального Свято-Макарьевского Братства за 1914 год // Полтавские Епархиальные Ведомости. – 1915. – Часть официальная. – № 20. – С. 1525 – 1550. 14. Отчет о состоянии и деятельности Полтавского Епархиального Свято-Макарьевского Братства за 1913 год // Полтавские Епархиальные Ведомости. – 1914. – Часть официальная. – № 47. – С. 2582 – 2586. 15. Отчет о состоянии и деятельности Полтавского Епархиального Свято-Макарьевского братства за 1915 год // Полтавские Епархиальные Ведомости. – 1917. – Часть официальная. – С. 312 – 327. 16. Отъ Совета религиозно-просветительного Братства Озерянской иконы Божией Матери // Вера и разум. – 1908. – № 19. – С. 103 – 104. 17. Проект измененного устава Братства святого Михаила, князя Черниговского // ЧЕИ. – 1891. – Часть официальная. – № 1. – С. 4 – 11. 18. Сворцов Д. Историко-статистическое обозрение современного старообрядческого раскола в Черниговской епархии // Черниговские Епархиальные Извещения. – 1901. – Часть неофициальная. – № 7. – С. 249 – 260. 19. Тарасенко О. Філарет (Гумілевський) як історик Чернігівщини // Сіверянський літопис. – 1996. – № 2 – 3. – С. 82 – 86. 20. Указ Сената об утверждении православных церковных братств 10.06.1864 г. // Державний архів Чернігівської області. – Ф. 127. – Оп. 3. – Спр. 217. – 32 арк. 21. Уставъ Братства св. Михаила, князя Черниговского // Черниговские епархиальные известия. – 1894. – Часть официальная. – № 5. – С. 248 – 254. 22. Уставъ Религиозно-философского общества при Братстве святого Михаила, князя Черниговского // Черниговские Епархиальные Известия. – 1914. – Часть неофициальная. – № 7. – С. 77-80. 23. Уставъ Свято-Макарьевского Полтавского Епархиального братства // Полтавские Епархиальные Ведомости. – 1890. – Часть официальная. – № 4. – С. 119 – 133. 24. Уставъ Харьковского Епархиального религиозно-просветительного Братства Озерянской Божией Матери // Вера и разум. – 1904. – № 1. – С. 11 – 18.

Надійшла до редколегії 28.03.11

Ю. Сорока, д-р іст. наук

ДО ПЕРІОДИЗАЦІЇ ІСТОРИЧНИХ ТА УКРАЇНОЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ КІНЦЯ 1930-Х–1950-Х РОКІВ

В статті розкриваються основні історіографічні та українознавчі етапи дослідження суспільно-політичних процесів на західноукраїнських землях у 1940-х–1950-х рр.

The article deals with the main historiographical Ukrainian Studies' stages of research investigation of the social-political processes in the Western Ukraine Lands in 1939-1959.

Сучасні процеси утвердження державності України і національного відродження об'єктивно диктують необхідність урахування досвіду і особливостей минулого розвитку регіонів, усебічного аналізу взаємодії історичних, політичних, соціально-економічних, територіальних, демографічних, етнологічних та інших процесів, що відбувалися на їхніх теренах. Дослідженню становища населення західноукраїнських земель в контексті суспільно-політичних процесів 1939–1950-х років присвячена значна кількість здебільшого історичної літератури, різнопланове за проблематикою, шириною висвітлюваних процесів, а також за жанрами. Наявність великого масиву різноманітних публікацій дозволяє виокремити основні етапи дослідження даної теми.

В історіографії проблеми можна виділити декілька періодів, які здебільшого збігаються з прийнятою періодизацією української історіографії. Застосовуючи принципи історизму, наукової об'єктивності та неупередженості в історіографії суспільно-політичного, етнологічного, культурно-духовного життя західноукраїнського населення в період з кінця 1930-х до початку 1960-х рр. виділяється щонайменше три-чотири періоди дослідження, не відділених від загальних тенденцій розвитку українознавства.

Зокрема В. Коцур, досліджуючи історіографію соціальних і політичних процесів України виділив три етапи її розвитку. Перший 1920-ті до середини 1950-х років; наступний – друга половина 1950-х – 1980-ті роки; тре-

тій – сучасний, який розпочинається з 1991 року [9, с. 32]. Також періодизація вітчизняної історії прослідковується у спільному дослідженні В. П. Коцура та А. П. Коцура "Історіографія історії України" [10].

Натомість В. Солдатенко запропонував другу половину 1950-х і першу половину 1960-х років, тобто роки правління М. Хрущова виділити в окремий період, оскільки у цей час намітився певний відхід від існуючої на той час сталінської тоталітарної системи в організації суспільного життя, у тому числі й у вивченні історії [16].

В. Капелюшний, вивчаючи широкий спектр історіографії національно-визвольних змагань, визначив п'ять періодів у її розвитку. Створення так званої "марксистської історії України", повне вихолощування в науці національної самобутності дослідник відносить до третього періоду, який охоплює 1930-ті – першу половину 50-х років, коли заідеологізована радянська історіографія протягом десятиріч утверджувала міфи про "закономірну перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції та її історичне значення для України", "переваги соціалістичного будівництва", концепцію "возз'єднання західноукраїнських земель з УРСР". Четвертий період тривав з другої половини 1950-х до середини 80-х років. В його хронологічних межах вчений виокремив два внутрішні етапи. Перший припадає на роки "хрущовської відлиги" та рух шістдесятників. Він характерний частковим поверненням дослідників до проблематики національно-визвольних рухів, розширенням